

Risto Peltovuori 2013 :

KÄRPÄNOJAN ”SIHTEERI” GUSTAF NIKANDER JA TILAN MYÖHEMMÄT OMISTAJAT

Syntyperä ja opinkäynti

Gustaf Nikander – alkuaan Kustaa Efraiminpoika - syntyi 20. kesäkuuta 1824 Ruokojoen torpassa Rengon pitäjän Ahoisten kylässä. Hänen silloin 30-vuotias isänsä torppari Efraim Juhonpoika (synt. 13.3.1794) oli sotamies Juho Grymin poika. Juho Grym oli kuollut jo vuosi poikansa syntymän jälkeen tapaturmaisesti: oli jäänyt kaatuneen olkikuorman alle. Kustaan äidin Helena Matintyttären vanhemmat (synt. 6.1.1798) olivat saman kylän Puhkalan talon isäntä Matti Mikonpoika ja Sofia Juhontytär. Ruokojoen torppa kuului Ollilan puustellin alaisuuteen.

Kustaa-pojalla oli vaatimattomat edellytykset opintielle lähtöön. Kynnys oli korkea sekä taloudellisesti että kielellisesti, kun oppikoulut olivat vielä ruotsinkielisiä. Lähin koulukaupunki Hämeenlinna ei ollut kuitenkaan tavattoman kaukana – noin kolmen peninkulman päässä. Joka tapauksessa tuo torpparinpoika aloitti koulunkäyntinsä Hämeenlinnassa, jossa hänet 18. lokakuuta 1840, siis 16-vuotiaana merkittiin oppilaaksi triviaalikoulun apologista- eli kirjuriluokalle. Tällöin piti saada itselleen myös sukunimi ja Kustaa Efraiminpojasta tuli Gustaf Nikander. Joidenkin perustietojen ja taitojen opettamisessa kirjuriluokan voisi rinnastaa kansakouluun. Tavallisen rahvaan saama kirkollinen opetus oli valmistelua ripille pääsyyn ja rajoittui lähinnä lukutaitoon ja kristinopin perusasioihin. Gustafin koulunkäynti oli kenties välillä keskeytyneenä, koska hänet syksyllä 1842 otettiin ”uudelleen” oppilaaksi Hämeenlinnan ala-alkeiskouluun, joka nimitys koulujärjestelmää uusittaessa tuli apologistaluokan tilalle. Vuotta myöhemmin poika saattoi siirtyä yläalkeiskouluun, joka oli tullut varsinaisen triviaalikoulun tilalle. Uuden koulun opetussuunnitelmassa oli jo mukana suomen kieltä. Vaikka sen ajan koulussa samaa luokkaa käytiin normaalisti kaksikin vuotta, voi panna hieman ihmetellen merkille, että Gustaf vasta kolme vuotta myöhemmin eli 1846 siirrettiin yläalkeiskoulun toiselle luokalle. Lieneekö ollut välillä keskeytystäkin koulunkäynnissä? Kaksi vuotta myöhemmin eli 1848 Gustaf Nikander lähti tästä neliluokkaisesta koulusta käymättä sitä loppuun asti¹– sen on kerrottu johtuneen varattomuudesta.

Hämeenlinnan triviaalikoulun uusittuun matrikkeliin on ymmärtääkseni tullut jotakin sekaannusta. Padasjoen historiassa esiintyneeseen lukkariin nimeltä Gustaf Nikander on yhdistetty lähes kaikki hänen kaimastaan tässä esitetyt taustatiedot: syntymäaika, ja -paikka, vanhemmat ja koulunkäynnin vaiheet. Vain vaimolla on eri nimi. Padas-

¹ Tavastehus Skolas Matrikel från år 1799 till år 1850. Henkilötiedot löytyvät suurimmaksi osaksi seurakuntien syntyneiden, vihittyjen, muuttaneiden ja haudattujen luetteloista.

joen historian mukaan se toinen Nikander tuli lukkariksi Padasjoelle jo vuonna 1844, jolloin kaimamies vielä istuskeli koulun penkillä.²

Ruokojoen torpasta lähtenyt Gustaf Nikander oli kouluaikana saavuttanut riittävät kirjalliset taidot toimiakseen sen jälkeen joitakin vuosia kruununvoudin kansliassa Hämeenlinnassa. Tittelinä oli eri asiakirjoissa kirjuri, kanslisti tai kirjanpitäjä. Hämeenlinnassa alkoi myös perheen perustaminen, kun hän 4.6.1850 solmi avioliiton Hedda Lovisa Nyströmin kanssa. Hämeenlinnan seurakunnassa merkittiin aviopariksi ”Ala-Sääksmäen kihlakunnankonttorin kirjuri Gustaf Nikander ja ajurintytär Hedda Loviisa Nyström. Rengon seurakunnan rippikirjan mukaan Gustaf Nikander muutti samana vuonna Hämeenlinnaan. Vihkimisellä oli oikeastaan kiire, sillä poika Gustaf Emil ilmestyi maailmaan jo syyskuun 2. päivänä samana vuonna.

Hedda Loviisa Nyström oli syntynyt 3. syyskuuta 1827. Hänen vanhempansa olivat ”fuurmanni” eli ajuri (forman), Kustaa Nyström ja Stiina Loviisa Matintytär. Kustaa Nyströmin isä Juho oli ammatiltaan palvelija, ja tämän vaimo Eeva Gislén (synt. 24.12.1758) oli porvari Sigfred Gislénin tytär. Ko. porvari Sigfred Heikinpoika (1714–1772) oli talonpoikaista syntyperää, mutta kaikesta päätellen tullut vävyksi Laggarin taloon, jonka omistajan Kustaa Juhonpojan tiedetään 1728 rakentaneen uuden rakennuksen. Sigfred solmi avioliiton 1740 piika Margareeta Kustaantytären kanssa. Hän oli ammatiltaan leipurimestari ja siten porvari, joka toimi myös raatimiehenä ja kirkon kuudennusmiehenä. Hämeenlinnan seurakunnan rippikirjan mukaan Gislénin pariskunnan samoin kuin Eeva-tyttären sisäluvuntaito oli hyvä. Gislén sai vävykseen palvelija Juho Nyströmin ohella ajuri Henrik Mattlinin, joka nai Sofia-tyttären. Yhtenä vävynä oli vielä Vanajan nimismies Anders Nyberg, joka vihittiin Maria-tyttären kanssa. Sigfred Gislénin tyttärentytär Hedda Loviisa Nyström palveli ompelijattarena Hämeenlinnan herrasväen perheissä. Hänen kerrotaan puhuneen suomen ja ruotsin ohella myös venäjän kieltä. Olihan sen ajan Hämeenlinnassa venäläistäkin vallasväkeä.

Porvari Sigfred Gislénin edesottamuksista on pari mainintaa K. O. Lindeqvistin vanhassa Hämeenlinnan historiassa. 1750-luvulla nousi raastuvanoikeudessa esille kysymys siitä, että muutamat porvarit – Gislén heidän joukossaan – olivat omin päin ottaneet Sairiosta kaupungin maata kahden tynnyrinalan verran ja viljelleet sitä useiden vuosien ajan maksamatta veroa kaupungille. Oikeuksista noihin peltotilkkuihin riitti sitten setvimistä vuosikausiksi. Pienet viljelykset olivat yleensä tärkeitä sen ajan hämeenlinalaisten taloudessa. Kuudennusmiehenä Sigfred Gislén joutui kirkkoherran määräyksestä 1768 todistamaan raastuvanoikeudessa Wallholmin talossa pääsiäisen aikoihin vietetystä huonosta elämästä. Erityisesti porvari Adam Wallholmin vaimo Eeva Katariina Gardemeister oli juovuspäissään miestänsäkin pahempi. Kysymys ei ollut vain Wallholmin talossa pidetystä ”melusta ja pahasta menosta”, vaan mainittu

² Hämeenlinnan triviaalikoulun oppilasmatrikkeli 1799-1841. Uudelleen toimittanut Seppo Myllyniemi. Hämeenlinnan Sukututkimusseuran julkaisuja 3 (2004), s. 148. Uuno Pulkkila:: Padasjoen historia, 1947, s. 523.

vaimo oli esiintynyt pahasti humalaisena jopa raastuvanoikeudessa ja kirkossa. Mainitunlaisista esiintymisistä oli seurauksena useita sakkorangaistuksia ja kirkollinen häpeärangaistus. Wallholm erotettiin lopulta raatimiehen toimestaan.³

Vehmaisten Kukkolan isäntänä

Gustaf Nikander muutti jo vuonna 1854 takaisin syntymäpitäjänsä Rengon kappeliseurakuntaan. Hän osti itselleen 18.3.1854 tehdyllä kauppakirjalla Vehmaisten kylän Kukkolan talon (5/24 manttaalia). Tämä oli puolikas kylän aikoinaan suurimmasta tilasta, Junnilasta. Kauppahinta, 800 hopearuplaa, kuitattiin maksetuksi ja ostaja saattoi heti ottaa tilan haltuunsa. Kauppahinnan ohella oli muita ajalle tyypillisiä rasituksia: myyjä Kalle Risto Erkinpoika Junnila sai oikeuden sopivalle paikalle rakentaa oman ”asuinhuoneen”, ottaa talonpuoliskon mailta viljelykseen neljä tynnyrinalaa. (noin kaksi hehtaaria) peltoa, kaksi ladonala vanhaa niittyä ja käyttää metsää kotitarpeeseen sekä laitumena kotieläimille. Myyjä ei kuitenkaan saanut em. etuisuuksia myydä elinaikanaan ulkopuolisille, vaan ainoastaan tarjota tilan omistajalle kohtuulliseen hintaan. Hänen ja hänen vaimonsa kuoltua etuisuudet palautuisivat omistajalle ilman korvausta. Tilalla oli myös vanhana rasituksena edellisen isäntäväen, Kalle Erkinpojan vanhempien syytinkisopimus, jonka maksuja vielä korotettiin yhdellä ruistynnyrillä. Talonkauppa sai ensimmäisen lainhuudatuksensa Lopen talvikäräjillä 27.3.1854. Osa Rengon kappelista kuului nimittäin Lopen kärjäkuntaan.

Kukkolan myyntisopimus vaikuttaa sikäli kummalliselta, että myyjä oli melko nuori mies, joka oli vain kolme vuotta aikaisemmin ostanut tilan 58-vuotiaalta isältään Erkki Juho Juhonpojalta 500 hopearuplaa ja mainittua syytinkisopimusta vastaan. Jostakin syystä hän ei siis voinut tai halunnut tilaa pitää ja vastata sen rasituksista. Ko. aikaisempi kauppakirjakin sai vasta ensimmäisen lainhuudatuksensa samoilla Lopen talvikäräjillä. Seuraavilla syyskäräjillä Kalle Ristonpoika haki kiinnityksen syytinkisopimukseensa.⁴

Nikanderien elämä Vehmaisten Kukkolassa lienee ollut taloudellisesti tiukkaa. Sattumalta tuli pöytäkirjoja selaillessa vastaan kaksi velkakiinnitystä vielä vuoden 1868 talvikäräjiltä. Yhtenä velkojana oli maanviljelijä Aadolf Efraiminpoika Eskola Ahoisten kylästä. Velka oli 1 500 hopeamarkkaa kuuden prosentin vuotuista korkoa vastaan. Toisen kiinnityksen sai Iisakki Eliaksenpoika Valaja Ahoisista 800 markan velalle.⁵ Vasta Nikanderin isännyyden aikana 1860-luvun loppupuolella tapahtui maanmittarin toimeenpanema Junnilan tilan halkominen mittauksineen ja jyvityksineen⁶ mikä sekin aiheutti varmasti lisäkustannuksia. Perhe sai lisäystä, kun tytär Hilda So-

³ K.O.Lindeqvist, Hämeenlinnan kaupungin historia, 1926, s. 368-374, 468-471

⁴ Lopen talvikäräjät 27.3. ja syyskäräjät 27.10.1854, HMA (Hämeenlinnan maakunta-arkisto), Cba 1:1, s. 483-485, 551-552.

⁵ HMA, Lopen kärjäkunnan kiinnitysasiain pöytäkirjat, Cba 1:3, s.551-55

⁶ Mikrofilmit Etelä-Suomen maanmittaustoimistossa 1866-1869.

fia syntyi 18. joulukuuta 1855. Poikaa Gustaf Emiliä koulutettiin Hämeenlinnassa, jossa hän valmistui ylioppilaaksi 1871.

Topenon Kärpänojan omistajana

Maanviljelijä Gustaf Nikander hankki vuonna 1871 Kärpänojan tilan Lopen Topenon kylästä. Siellä hän vietti lopun elämänsä vuoteen 1901 asti eli kolme vuosikymmentä. Kärpänojan tila oli suhteellisen nuori: vasta Topenolla 1786 toimitetun isonjaon seurausena kylän takamaille 1796 perustettu uudistila. Kruunun vuokratilasta se oli lunastettu verotaloksi 11.12.1798 eli tällöin omistusoikeus oli hankittu. 1800-luvun puolivälin tienoilla tilan isäntä Kustaa Juhonpoika Kärpänoja näyttää joutuneen paheihin taloudellisiin vaikeuksiin. Vuonna 1860 hän myi tilan vävyllleen räätälinpoika Kustaa Helinille ja ainoalle tyttärelleen Erika Katariinalle. Kauppaehtona oli, että tytär ja vävy ottaisivat maksaakseen 500 hopearuplan velat ja hyvän vuotuisen syytinnin, mikäli ei elettäisi yhteistaloudessa. Tilan hallinta siirtyi 1862. Osoittautui kuitenkin, että uudet omistajat eivät taloudellisesti pärjänneet, vaan päädyttiin 1870 pakkohuutokauppaan. Tilan myyntiarvio oli ollut edellisenä vuonna 2 018 markkaa 15 penniä, kun taas velkojalla, lautamies Aleksanteri Iisakinpoika Hemmolla Topenolta oli saatavia 2 290 markkaa 72 penniä sekä kuuden prosentin korko vuodesta 1865 lähtien. Pakkohuutokaupassa 6.5.1870 Hemmo sai korkeimmalla tarjouksella 2 550 markkaa Kärpänojan verotalon omistukseensa. Tilan rasituksena olivat edellä mainitut syytinkikiinnitykset; lisäksi oli torpankontrahti Nummenpään torpasta kiinnitetty oikeudessa. Jo seuraavana vuonna, 10.3.1871 Hemmo myi Kärpänojan 3/8 manttaalin tilan Gustaf Nikanderille pyöreästä 3 000 markan kauppahinnasta. Kauppahinta maksettiin ja omistusoikeus siirtyi heti.⁷ Nikanderin ostaman Kärpänojan tilan kokonaispinta-alaksi oli sitä halottaessa mitattu noin 383 hehtaaria, josta peltoa oli kuitenkin vain noin 14½ hehtaaria. Nikanderin isäntäkaudella tilalle pystytettiin vuoden 1890 paikkeilla uusi päärakennus.⁸

Kärpänoja oli Kukkolaa suurempi tila, eikä tiedossa ole, miten Nikander pystyi tämänkin hankinnan rahoittamaan. Tiukasta taloudesta kertoo edelleen, että vähävaraisuus myös vaikeutti pojan yliopisto-opintoja. Kirjallisten taitojensa ansiosta Nikander hankki sivutuloja auttamalla ihmisiä oikeusasioissa ja asiakirjojen laatimisessa. Loppella asuessaan Kärpänojalle muutettuaan hän sitä paitsi hankki lisätuloja Topenon sahan kirjanpitäjänä ja kunnallisissa toimissa. Kärpänoja tuskin oli siihen aikaan kovin hyväkuntoinen tila eikä sen kauppahintakaan vallan huikealta vaikuta. Metsän arvo oli vielä silloin vähäistä myöhempisiin aikoihin verrattuna. Siitä kertoo osaltaan Nummenpään torpparin sopimuksessa vielä esiintynyt kaskenpolttolupa.

⁷ Tiedot Kärpänojan myöhemmän omistajan Antti Peltovuoren hallussa olleista asiakirjoista.

⁸ Jäljennös maarekisteriotteesta 30.8.1920.

Lopen kunnan tehtävissä

Gustaf Nikanderin tapaisille oppineille henkilöille oli sen ajan Lopella kysyntää. Sitä osoittaa hänen valintansa melkein heti paikkakunnalle saavuttuaan kuntakokouksen esimieheksi. Olihan hänet jo edellisenä vuonna valittu Rengossa kunnan ensimmäisen kuntakokouksen varaesimieheksi, kun esimiehenä oli seurakunnan lukkari Karl Johan Ekenberg.⁹ Nikanderin toiminnasta kunnallisasioissa on mainintoja Jorma Kallenaution aution kirjoittamassa Lopen historiassa.¹⁰ Kun vuonna 1865 oli siirrytty kirkkoherran johtamasta paikallisesta itsehallinnosta nykyaikaisempaan maalliseen kunnallishallintoon, tuli päättäväksi elimeksi kuntakokous, jonka vasta myöhemmissä uudistuksissa (Lopella 1919) korvasi vaaleilla valittu kunnanvaltuusto. Koska äänivalta kuntakokouksessa määräytyi veroäyrien suhteessa, oli päätäntävalta lähinnä varakaimpien tilallisten käsissä. Kuntakokouksen esimiehenä eli puheenjohtajana Nikander oli vuosina 1871–1874. Kuntakokous valitsi toimeenpanevaksi elimeksi kunnallislautakunnan, joka oli siis nykyisen kunnanhallituksen edeltäjä. Kunnallislautakunnan esimiehenä Nikander toimi Kallenaution tietojen mukaan 1873–1880 ja uudelleen 1887–1889. Tullessaan tähän tehtävään hän sai pyytämänsä 240 markan vuosipalkan.

Esimiehillä – etenkin kunnallislautakunnassa – oli paljon tehtävää, koska varsinaisia virkamiehiä ei kunnan palveluksessa alussa juuri ollut. Ensimmäisiä vakinaisesti palkattuja tehtäviä olivat Lopen vanhimman kansakoulun, 1867 perustetun Heikkilän koulun, mies- ja naisopettajan virat. Nikanderin jälkeensä jääneissä asiakirjakonsepteissa, joita on säilynyt Kärpänojan talon ullakolla, on myös tietoja hänen palkkauksestaan. Esim. vuonna 1888 hän sai palkkaa 254 markkaa, johon sisältyi myös kuluja papereista ym. Nikanderin tehtävää voisi luonnehtia palkatuksi sivutoimeksi, kun ottaa huomioon, että kansakoulun opettajatar sai kunnalta palkkaa 300 markkaa ja kättilö Susanna Wallin 200 markkaa. Vertailun vuoksi mainittakoon myös, että postinkuljettaja Lauri Hidén, joka kolme kertaa viikossa ajeli Lopen kirkon ja Riihimäen välin, nosti kruunun vuosipalkkaa 240 markkaa vuodessa. Seurakunnan puolella taas kirkonisäntä Adolf Andsten sai erilaisten kassojen hoidosta ja papereista 154 markkaa.

Lopen kunnallishallinnon toimintaa Nikanderin johtamiskaudella ei ole tässä syytä kovin paljon käsitellä. Asiasta kiinnostuneet löytävät siitä tietoja Kallenaution Lopen historiasta. Otan kuitenkin esille jotakin, johon saa helposti lähituntumaa Nikanderin omista asiakirjakonsepteista. Samalla selviää, ettei yhteisten asioiden hoitaminen ollut aina herkkua siihenkään aikaan, vaan joskus saattoi joutua välikäteen ja epämiellyttäviin tilanteisiin.

⁹ Markus Hiekkänen – Jussi Härme: Rengon historia, 1993, s. 508.

¹⁰ Jorma Kallenaution: Lopen historia kunnallisen itsehallinnon aikana I, 1976, s. 428-430, 435.

Kuhinaa pitäjänmakasiinin liepeillä

Kunnan valvontaan kuului pitäjän viljamakasiini, johon tilalliset olivat aikanaan joutuneet luovuttamaan alkupääoman ja josta varsinkin katovuosina annettiin lainaksi viljaa korkoa vastaan. Makasiininhoitajaksi oli 1856 tullut Lopen kylän Viedahlin tilan aatelinen omistaja Adolf Ulrik Blåfield. Hänen viimeisin 3-vuotinen toimikautensa oli alkanut 1875. Valvontamiehinä oli kaksi kunnallislautakunnan valitsemaa tilintarkastajaa sekä kunnallislautakunnan esimies. Makasiinin viljavarojen mittaamiseen valittiin kaksi uskottua miestä, jotka joutuivat vannomaan valan. Makasiininhoitaja Blåfieldin ja kunnallislautakunnan esimiehen Nikanderin välille syntyi paha kärhämä viljavaroissa ilmenneen vajauksen johdosta.

Tarkastusmiehet – Nikander sekä tilalliset E. J. Olsson ja J. J. Tenlén – menivät 24.8.1875 makasiinille aikoen mitata viljamäärän. Blåfield ei suostunut avaamaan aitan ovea vetoamalla siihen, että makasiinin uuden ohjesäännön mukaan ei ollut vielä oikea aika, koska tilit piti laatia vuoden 1875 loppuun mennessä. Uusi yritys tehtiin toukokuun lopulla 1876. Paikalla olivat Blåfield ja Nikander sekä toinen tilintarkastajista, rusthollari Mooses Jalkunen. Toisen tilintarkastajan Tenlénin poissaolon vuoksi Blåfield esti toimituksen. Syyskuussa päästiin vihdoinkin mittaamaan ja todettiin 108 tynnyriä rukiita puuttuvan siitä, mitä Blåfieldin tilien mukaan piti aitassa olla. Vuoden 1877 toukokuussa järjestettiin uusi mittaus, tilintarkastajina maakauppiaat A. Knap ja A. Lindgren. Varmuuden vuoksi käytettiin oikein ”kruunattuja” mitta-astioita ja vajaukseksi saatiin 98 tynnyriä 12 kappaa rukiita. Seuraavan mittauksen piti olla 21.1.1878, jolloin paikalla oli myös uudeksi makasiininhoitajaksi nimitetty kirkonisäntä Adolf Andsten. Kun toinen vannotetuista mittamiehistä puuttui, ei Blåfield taaskaan suostunut mittaukseen.

Blåfield yritti lykätä vastuun vajauksesta tilintarkastajien ja varsinkin kunnallislautakunnan esimiehen Nikanderin niskoille. Hän syytti tarkastajia huolimattomuudesta ja epärehellisyydestä toimessaan. Luonnos Nikanderin vastineesta on päivätty 30.1.1878. Hän selosti tapausta, johon Blåfieldin syyte mahdollisesti perustui. Mitattaessa kaikki kolme tarkastajaa sekä makasiininhoitaja merkitsivät omiin papereihinsa ylös jokaisen mitatun tynnyrin. Päivän päätyttyä laskettiin summat. Yhdellä kerralla oli Lindgrenin laskelmassa ollut tynnyri vähemmän kuin toisilla ja ”kas tässä siis koko se suuri seikka, josta Herra Blåfield on keittänyt kokoon sellaisen epäjärjestyksen, joka muka on kuin kielten sekaannus Baabelin tornia ennen muinoin rakentaessa”. Nikanderin mielestä oli päivänselvää, että Lindgrenin paperissa oli ollut virhe ja toisilla oikea luku. Hän myös väitti perättömäksi Blåfieldin syytöstä, että hän olisi vain puoleksi valvonut mittausta. Itse hän muisti olleensa mukana ”aina viimeiseen jyvään asti”. Kallenaution Lopen historian mukaan Lopen kuntakokous velvoitti Blåfieldin suorittamaan kunnalle puuttuvan viljaerän. Päätöksen vahvasti vielä läänin kuvernööri.¹¹

¹¹ Kallenautio 1976, s. 466, 467.

Asian käsittelyssä kiinnittää huomiota, että aikaa kului vajauksen havaitsemisesta päätöksentekoon lähes kolme vuotta. Sitä saattaa selittää, että vastassa oli aatelisher-
ra, joka vielä teki parhaansa ratkaisun viivyttämiseksi tai peräti estämiseksi. Viivytte-
ly oli myös antanut Blåfieldille paljon aikaa vapaaehtoisesti korvata vajuus, mutta sitä
hän ei halunnut tai pystynyt tekemään.

Topenon vesisahan kirjanpitäjänä

Gustaf Nikanderin omista papereista saa selville aika paljon Topenon sahasta ja hä-
nen toiminnastaan siellä. Hän hoiti käytännössä sahan asioita kirjanpitäjänä
11.4.1876 lähtien vuoteen 1884 asti. Sahankirjurina oli häntä ennen ollut A. H. Holl-
ming. Topenon kaksiraaminen vesisaha oli saanut perustamisoikeutensa 5.2.1805, jo-
ten se oli jonkin verran nuorempi kuin 1785 perustettu Pilpalan saha. Topenon saha
oli rakennettu Hemmon talon maalle. Sahaa ja sen varastoja sekä sahanväen asuntoja
varten oli vuokrattu 5 tynnyrinalaa (noin 2½ hehtaaria) maata. Vuokraa maksettiin 15
lautatolttia ja 15 suolakappaa vuodessa. Hemmolta oli lisäksi 1851 vuokrattu pieni
Vähämäen torppa, josta sahankirjuri sai laidunta ja heinämaata hevoselleen ja parille
lehmälleen. Torppa kuului sahankirjurin palkkaetuihin, ja siitä maksoi vuokran sa-
hanomistaja, helsinkiläinen kauppaneuvos C. W. I. Sundman, johon kirjuri oli kirjeel-
lisesti yhteydessä. Nikander hoiteli sahan asioita Kärpänojalta käsin ja antoi torpan
vuokralle ”sahantälläri” (asettaja) Wilhelm Silénille. Vuoden 1865 henkikirjan mu-
kaan sahalla oli kirjanpitäjän ja sahanasettajan lisäksi kuusi sahamiestä.¹²

Omista tehtävistään Nikander kertoo vaatimattomasti:

*”Toimenani sahankirjurina oli ainoastaan pitää silmällä, että saha oli tarpeellisessa
kunnossa ja toimituttaa siellä tarpeelliset korjaukset, pitää vaaria sahauksesta, jotta
sitä toimitettiin tarpeellisessa järjestyksessä ja että työ oli hyvää, ostaa ja mitata sa-
hatukit, pitää laskua niistä sekä laudoista, maksaa työväen palkat, myydä huonompia
lautoja sahassa ja lähettää paremmat laudat sinne mihin sahanisäntä käski, ja kaikis-
sa näissä toimissani oli minun noudattaminen sahanisännän käskyjä ja määräyksiä,
vaan sahan varsinainen hallitus oli Helsingissä sahanisännän kauppaneuvos C.W.I.
Sundmanin omassa hallussa, joka myöskin itse maksoi kaikki sahanverot ja arennit ja
joitten suhteen minulla ei ollut muuta tehtävää kuin antaa osoitus asianomaisille nos-
tamaan veronsa häneltä.”*

Parhaiden lautojen kuljetus Helsinkiin tuotti paikkakunnan tilallisille ja torppareille
tervetullutta lisäansiota. Lautoja vietiin myös Riihimäkeen, jossa 1880 oli liiketutta-
vana kartanon kirjanpitäjä J. A. Decker. Lopen kirkon vuoraukseenkin toimitettiin
honkalautoja.

Iän aiheuttama rappeutuminen haittasi 1870-luvun lopulla Topenon sahan toimintaa.
Sahanomistaja suunnitteli jo tukkien kuljetusta Topenolta Vanhankosken sahalle,

¹² Vuoden 1865 henkikirja, HMA, mikrofilmi ES 4478, s. 366.

joka sekin kuului hänen omistukseensa. Nikander sai hänet suostumaan Topenon sahan korjaamiseen keväällä 1879 ja sahauksen aloittamiseen siellä, koska ajateltu kuljetus Vanhallekoskelle olisi tullut kalliimmaksi. Vesipyörä akseleineen ja hammaspyörä oli uusittava. Vesipyörän akseliksi tarvittiin iso tukki, jollainen saatiin Rengon Ylimmäisten talon metsästä. Pari vuotta myöhemmin ”sahantälläri” Silén pönkitti ja korjaili saharakennusta sen verran, että sahaus oli mahdollista.

Vanhankosken sahan hoidossa tuli vuorostaan vaikeuksia, kun sitä hoitanut kirjuri Knap kuoli syksyllä 1880. Kauppaneuvoksella ei ollut Helsingissä lähetettävänä kehtään kirjanpitäjäksi sopivaa henkilöä eikä Lopeltakaan löytynyt sellaista. Nikander arveli pääsevänsä eroon kunnan ”virasta” ja ottavansa sitten Vanhankoskenkin hoitoon, mutta näin ei käynytkään. Seuraavana vuonna rusthollari Joosef Uusitalo päätti ostaa Vanhankosken sahan. Nikanderin tehtäväksi jäi vain huolehtia Vanhankosken lautavarastojen myynnistä ja saatavien perimisestä. Helppoimmin saatiin rästit ulos ”Herra Professori Koskiselta” (Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen) ja Kormun kartanon herralta Anderssonilta.

Topenon rappeutunut saha oli jo 1881 tarjolla ostettavaksi, mutta vasta muutaman vuoden kuluttua syntyi kauppa lautamies Aleksanteri Hemmon kanssa. Tämä ilmoitti 1885 hävittävänsä sahalaitoksen ja anoi maaherralta lupaa jauhomyllyn ja ”pienen huoneentarvesahan” perustamiseen vähän alemmaksi koskeen. Näin näyttää saaneen alkunsa mylly, jonka mylläri Juho Nyytäisen mainitaan kolme vuotta myöhemmin omistaneen Topenon Sahakoskella. Vanhan vesisahan häviäminen johtui siitä, että kukaan ei halunnut ruveta sitä uudestaan rakentamaan. Saha ja molemmat padot olivat aivan lahonneet; miltei samoin oli laita sahanväen asuntojen. Sahalla oli työskennellyt 4-5 sahamiestä. Myöhempi Kotirannan saha ei siis ollut Topenon vanhan sahan välitön työnjatkaja.

”Kärpänojan sihteeri”

Nikanderin sivutoimiin kuului monenlaisten asiakirjojen laatimista niitä tarvitseville ihmisille. Hänen tehtävänsä olivat aika paljon samanlaisia kuin seuraavalla vuosisadalla R. E. A. Vaasantähdellä: hän laati kauppakirjoja, testamentteja, torpparisopimuksia ja anomuskirjelmia sekä toimitti perunkirjoituksia ja perinnönjakoa. Toiminnan painopiste oli luonnollisesti lähiseudulla: esim. 65 kauppakirjan luonnoksista on 17 Topenolta, 28 muualta Lopelta, 15 Rengosta, 2 Pyhäjärveltä, 2 Tammelasta ja 1 Janakkalasta. Ei siis ollut ihme, että Nikanderista alettiin paikkakunnalla käyttää liikanimeä ”Kärpänojan sihteeri”.

”Kärpänojan sihteerin” maallinen vaellus päättyi 20. tammikuuta 1901, siis 76-vuotiaana. Saman vuoden elokuussa pidetyssä perunkirjoituksessa tuli selväksi, että Nikander oli työntäyteisessä elämässään saavuttanut loppujen lopuksi hyvinkin vakava-raisen aseman. Kiinteistö arvioitiin 8 000 markan ja irtaimisto 1 117 markan arvoi-

seksi. Velkoja tai muuta vähennettävää oli 807 markkaa, mutta siitäkkin yli puolet oli pelkkiä hautauskustannuksia, loput maksamattomia veroja, palkkoja ja palkkioita sekä sairauskustannuksia. Kaiken tämän lisäksi oli saatavia Lopen Säästöpankista (tarkoittaa epäilemättä talletuksia) noin 3 000 markkaa ja käteistä rahaa 200 markkaa.

EMIL NIKANDER - KÄRPÄNOJA

Poika Gustaf Emil (syntynyt 2.9.1850 Hämeenlinnassa) alkoi varmaan erotukseksi isästään käyttää toista nimeään Emil ja sukunimen suomentamisen jälkeen hänet tunnettiin nimellä Emil Kärpänoja. Hänellä oli toki isäänsä paremmat mahdollisuudet lähteä opintielle. Niinpä Emil vuonna 1871 valmistui ylioppilaaksi Hämeenlinnan ruotsinkielisestä lukiosta. Saman vuoden syksyllä Gustaf Emil Nikander kirjoittautui Helsingin yliopistoon teologiaa opiskelemaan.¹³

Perheen yhä taloudellisesti tiukasta asemasta kertoo, että vähävaraisuus vaikeutti pojan opiskelua Helsingissä. Teemu Keskisarja on Paloheimo-tutkimuksessaan tuonut hyvin esiin tämän seikan. Emil Nikanderista tuli Lopen kirkkoherran Henrik Branderin eräänlainen suojatti. Kirkkoherra esitti 1872 kirkkoraadille, että Nikander saisi pitää jumalanpalveluksessa saarnan ja kerättäisiin myös kolehti ”yliopistolaiselle”, joka ”köyhyytensä vuoksi ei ilman suurempia haittoja saattanut lukuansa jatkaa”. Nikander oli ”jo usiamman kerran” saarnannut Lopen kirkossa ja siten seurakunnalle tuttu. Raadin jäsenet olivat yksimielisesti suostuvaisia esitykseen varsinkin kun Nikander oli omasta seurakunnasta. Samanlainen menettely toistui vielä vuoden päästä.¹⁴

Emil Nikanderin opintojen alkamisesta kului 20 vuotta siihen asti, kun hänen tiedetään tulleen H. G. Branderin palvelukseen vuonna 1891. Sinä aikana hän ehti suorittaa alansa tutkinnot, mutta ei antanut vihkiiä itseään papiksi. Toistaiseksi ei ole tiedossa, mitä muuta hän ehti 20 vuoden aikana tehdä. Vähävaraisuus tietysti pitkitti opintoja ja täytyi käydä ansiotöissä. Yksi mahdollisuus saattoi olla työskentely kotitilalla isän apuna. Opiskelijana hän on ainakin 1870-luvulla yhdessä Frans Viktor Hollmingin kanssa osallistunut luentotoimintaan Lopella. Kansallisesta liikkeestä innostuneet pyrkivät silläkin tavoin maalaisväestöä valistamaan. Hollming oli loppilainen koulutoveri lukioajoilta.¹⁵ Emil Nikanderin mukanaolosta muutenkin kansallisessa liikkeessä kertoo Lopella 5.3.1899 järjestetty kansalaiskokous, jonka puheenjohtajana oli H. G. Brander ja sihteerinä Emil Nikander. Kyseessä oli nimien kerääminen koko maan laajuiseen suureen adressiin, joka oli tarkoitettu Venäjän keisarille. Siinä vastustettiin ns. helmikuun manifestia, joka oli loukkaus Suomen autonomista asemaa kohtaan.¹⁶

¹³ Helsingin Yliopiston ylioppilasmatrikkeli 13.9.1871 Nikander Gustaf Emil.

¹⁴ Teemu Keskisarja: Afäärifennomaanit, 2006, s. 17. HMA, Lopen seurakunta II, Ca 5, kirkkoraadin kok. 25.8.1872 ja 10.8. 1873

¹⁵ Kaarle Verkko: Tietoja ja mietteitä Suomen kansa- ja lastenlainastoista ynnä lukuyhdistyksistä ja luennoista vuoteen 1875, 1879, s. 123.

¹⁶ Kokouksesta Lopella lähemmin: Kallenautio 1976, s. 668-669.

Ajan vilkas kansallinen harrastus oli vienytkin Emil Nikanderin pappisuran sijasta nousevan suomalaisen teollisuuden ja liikemieskunnan piiriin. Varmasti myös vanha tuttavuus kirkkoherra Branderin kanssa vaikutti hänen lähtöönsä vuodesta 1891 alkaen Henrik Branderin pojan Hjalmar Gabriel Branderin (myöh. Paloheimo) palvelukseen. Branderilla, joka oli 14 vuotta nuorempi, oli myös samanlainen opiskelustausta kuin Nikanderilla; hänet oli jopa vihitty papiksi 1888. Hän loi suhteellisen lyhyessä ajassa monitahoista elinkeinotoimintaa, jonka keskuksiksi muodostui Riihimäen Sähkö- ja Sahalaitos ja päämajaksi Santamäen kartano Lopen Launosissa. Hän oli myös huomattavien puunjalostusfirmojen alullepanija Raumalla ja Kajaanissa. Emil Nikanderia on luonnehdittu Branderin uskolliseksi palvelijaksi prokuristina ja jopa hänen ”oikeaksi kädekseen”. Emil Kärpänojästä käytetty ammattinimike prokuristi ei tarkoita pelkkää kirjanpitäjää tai kirjuria, kuten helposti saattaisi luulla. Prokuristilla tarkoitetaan henkilöä, jolla on prokura, s.o. yleisvaltuutus toimia päämiehensä puolesta kaikessa, mitä liikkeen harjoittamiseen kuuluu. Rajoituksena on kiinteän omaisuuden luovuttaminen tai kiinnittäminen ilman erityisvaltuutusta. Keskisarja mainitsee, että yhtiökokouksissa Santamäen patruunaa edusti tämän veljien asemasta prokuristi Nikander (Kärpänoja). Hänen mukaansa ”tämä naisfigureja keräillyt originelli vanhapoika omisti elämänsä H. G. Paloheimon palvelemiseen ja oli jo 1890-luvulla ansainnut tunnollisuudellaan isäntänsä täydellisen luottamuksen”.¹⁷

Eräänlaisena parivaljakkona Brander ja Nikander esiintyivät myös Lopen kunnan tehtävissä. Kun Brander oli vuosisadan vaihteen tienoilla kuntakokouksen esimies, oli Nikander varaesimies.¹⁸ Molemmat miehet suomensivat nimensä samana päivänä: J. V. Snellmanin satavuotissyntymäpäivänä 12.5.1906. Branderista tuli Paloheimo ja Nikanderista kotitilan mukaan Kärpänoja. Menettely ilmensi herrojen jo aiemmin osoittamaa omistautumista kansalliselle heräämiselle ja suomalaisuusliikkeelle. Nimenmuutoksesta lähetettiin ruotsinkielisille liiketuttaville seuraavanlainen tiedote¹⁹

H. G. Paloheimo
Telegraph & Telephone: ”Paloheimo, Riihimäki”.
Timber Trade Mark
Riihimäki & Santamäki den 12 Maj 1906

S.H.T.

Då Finlands folk denna dag öfverallt går att högtidlighålla en sin stormans, uppväckarens af finsk nationalanda och finsk kultur, Johan Wilhelm Snellmans hundraåriga födelsedag, hafva tiotusende medborgare, lifvade af nationel väckelse, beslutit att fira minnet af den store hädangångne genom att denna hans märkedag ombyta sina främmande tillnamn till finska. Därtill manade af nationalkänslan hafva äfven vi undertecknade förenat oss häri och afstående från våra förra namn, tagit oss tillnamnen:

jag B r a n d e r namnet P a l o h e i m o och
jag N i k a n d e r namnet K ä r p ä n o j a.

¹⁷ Keskisarja, s.17-18. Kärpänojan toiminnasta myös: Vilho Annala, Kansallisromantiikkaa talouselämässä. 1954, s. 92, 125, 128. Jouni Yrjänä: Neljän sukupolven monialayritys, 2007, s. 21, 27, 43, 64-65: Emil Kärpänoja oli H.G. Paloheimon ”korvaamaton oikea käsi”.

¹⁸ Kunnalliskalenteri 1902, s. 104.

¹⁹ Annala, s. 15.

Vi hafva därför äran meddela Eder om omförmälda namnförändringar anhållande om ben. notering af våra omstående förändrade namnteckningar.

Inneslutande oss fortvarande I Eder ben. åtanke hafva vi äran teckna

Högaktningsfullt
 H. G. Brander Emil Nikander
 H. G. Brander tecknar framdeles såsom privat- och affärsman:
 H. G. Paloheimo
 Emil Nikander tecknar framdeles för firman
 PP. H. G. Paloheimo
 Emil Kärpänoja

Isänsä kuoltua Emil Nikanderista tuli Kärpänojan tilan osaomistaja. Aluksi Hedda Nikander emännöi taloa jakamattomana pesänä mutta suostui myöhemmin 22.11.1907 toimitettuun perinnönjakoon. Emil-poika sai kolmanneksen talosta ja vähän myöhemmin tehdyllä kauppakirjalla osti puolet äitinsä kolmanneksesta ja sai siten yhteensä puolet tilasta omistukseensa. Sisar Hilda Sofia Väärnä oli niinikään saanut jaossa kolmanneksen ja miehensä kanssa osti puolet äitinsä osuudesta. Kauppaehtoisiin kuului myös äidille tuleva eläke.²⁰

Emil Kärpänoja ei ollut pelkästään Paloheimon palvelija tämän liiketoimissa, vaan ilmeisesti osallistui itsekin sellaiseen toimintaan. Osakekauppoja hän ainakin itse harrasti. Näin on hänen omakin rikastumisensa selitettävissä. Vanhaksipojaksi jättäytynyt prokuristi oli jo eläessään tullut tunnetuksi lämminsydämisenä lahjoittajana hyviin tarkoituksiin, kuten muutamat maininnat Lopen historiassakin osoittavat. Emil Kärpänoja oli H. G. Paloheimon ohella huomattavimpia yksityisiä lahjoittajia Lopen suojeluskunnalle. Hän oli myös suurimman lahjoituksen, 20 000 markkaa, antajana, kun Lopen Läyliäisten Rukoushuoneyhdistys vuonna 1925 perustettiin.²¹

H. G. Paloheimon kuoltua 1919 Emil Kärpänoja jatkoi vielä useita vuosia yhtiön luottamustehtävissä ennen siirtymistään eläkkeelle. Hänen elämänsä päättyi Santamäen kartanossa 2.1.1938. Sen jälkeen tuli sanomalehdistön kautta laajalti tunnetuksi hänen testamentin kautta tekemänsä kaikkein suurin lahjoitus: yli 600 000 markan arvoinen omaisuus. Se oli edellisenä vuonna perustetun Kulttuurirahaston saama ensimmäinen testamenttilahjoitus. Suomen Kulttuurirahaston Kannatusyhdistyksen edustajat oli 29. joulukuuta kutsuttu Kärpänojan kuolinvuoteen äärelle, jossa sitten testamentti laadittiin.²² Vaikka prokuristi pyrki aina käyttämään toista ristimäni-meään Emil, ei ensimmäinenkään ollut virallisesti mihinkään kadonnut. Internetistä löytyvässä Kulttuurirahaston Kärpänojan rahasto -esitteessä on kuitenkin ristimäni-met pantu väärään järjestykseen: Emil Gustaf. Haettaessa oikeudellista vahvistusta

²⁰ Tiedot Kärpänojan talon asiakirjoista.

²¹ Kallenautio 1976, s. 430, 532, 613.

²² Uusi Suomi, Helsingin Sanomat 27.1, Forssan Lehti 28.1.1938

testamentille käytettiin nimeä Kustaa Emil Kärpänoja kuten asiaan liittyvässä kirkkoherra E. F. Aarnion allekirjoittamassa virkatodistuksessa. Ehkäpä Gustaf oli suomennettu sukunimiä suomalaistettaessa vuonna 1906. Suomen kulttuurirahasto teetätti suurlahjoittajalleen Lopen hautausmaalle muistopatsaan, jonka juhlallinen paljastustilaisuus pidettiin sunnuntaina 18.9.1938.²³

KÄRPÄNOJAN TILAN MYÖHEMMÄT ISÄNNÄT

Emil Kärpänojan seuraaja kotitalan omistajana oli hänen sisarenpoikansa **Akseli Peltovuori** (6.10.1882–25.5.1968). Akselin alkuperäinen sukunimi oli Åkerberg, mutta se oli suomennettu suurella nimenmuutoksella 1906 samaan aikaan Branderin ja Nikanderin kanssa. Akselin isä oli Sajaniemen kylän Jalkusen rusthollari Mooses Åkerberg (11.9.1829–7.7.1885) ja äiti Emil Kärpänojan sisar Hilda Sofia Nikander (18.12.1855–2.1.1927). Jalkusella vuonna 1905 pidetyn perinnönjaon jälkeen tuli isännäksi vanhin veli Otto ja nuoremmat veljet lähtivät maailmalle luomaan omaa uraansa. Vaikka Akseli Peltovuori oli vielä 1910-luvulla henkikirjoitettu Sajaniemessä, asui hän säilyneistä postilähetyksistä päätellen ainakin jo vuodesta 1907 lähtien pääasiassa Kärpänojan talossa äitinsä ja enonsa palveluksessa.²⁴ Emil Kärpänoja tuskin ehti tehdä juuri mitään töitä Kärpänojan tilalla, vaikka hän siellä välillä oleskeli. Äiti oli mennyt uusiin naimisiin sajaniemeläisen Frans Väärnän kanssa. Eno ja sisar miehineen myivät osuutensa tilasta Akseli Peltovuorelle vuosina 1920–1921 tehdyillä kauppakirjoilla, jolloin Kärpänoja tuli jälleen yhden omistajan käsiin. Hilda-äiti eleli syytingillä kuolemaansa asti samoin kuin isäpuoli Frans (vuoteen 1931). Akseli Peltovuori avioitui vasta äitinsä kuoltua vojakkalalaisen talontyttären Hilma Kytömäen (1.6.1898–2.5.1988) kanssa, josta talo sai tarmokkaan emännän. Kärpänojan kokonaispinta-ala oli 1930-luvun alussa, kun Syrjälän torppa oli itsenäistynyt, noin 368 hehtaaria. Tila oli silloin kylän suurin, mutta peltoalaa muutamilla Topenon tiloilla oli Kärpänojan 25:tä hehtaaria enemmän. Talon päärakennusta uusittiin vuonna 1931.²⁵

Kärpänojan talolle ja perheelle oli tavallaan onneksi, että isäntä ei korkean ikänsä vuoksi joutunut sotapalvelukseen, vaan saattoi huolehtia viljelytoimista kotirintamalla. Akseli Peltovuori keskittyi lähes kokonaan tilansa viljelemiseen. Toiminnasta yhteisissä asioissa voidaan mainita jäsenyys Topenon vaalilautakunnassa sekä 1.6. 1918 lähtien Lopen suojeluskunnassa. Jälkimmäisestä toiminnasta hän sai ansiomitalin 6.12.1935 ja hänet siirrettiin samoihin aikoihin veteraaniluokkaan.²⁶ Hän ei ollut Venäjän vallan aikana ns. arvannostossa joutunut asepalvelukseen, sillä Suomen sotaväki oli sortovuosien aikana juuri ehditty lopettaa.

²³ Lopen ja Rengon talvikäräjät 17.1.1938 ja Lopen seurakunnan virkatodistus 13.1.1938.

²⁴ Säilyneet postilähetykset on saatu käytettäväksi Antti Peltovuorelta.

²⁵ Suomen maatilat II, 1931, s. 790

²⁶ Lopella uupumatta. Lopen suojeluskunta ja ja Lotta Svärd-järjestön Lopen osasto 1917-1944, 2005, Raakel Henttonen.

Akseli Peltovuoren seuraajaksi Kärpänojan isäntänä tuli 4.5.1966 tehdyllä kauppakirjalla hänen poikansa **Antti Aulis Peltovuori** (synt. 23.2.1932). Tilan metsäpinta-alasta siirtyi tässä yhteydessä vähän yli sata hehtaaria sisarusten omistukseen. Antti Peltovuori oli saanut maatalousalan koulutusta 1950-luvun alkupuolella Uudenmaan maamieskoulussa Vihdissä. Harjoittelukaudellaan Etelä-Ruotsissa, Skånessa, hän sai vaikutteita nykyaikaisesta, pitkälle koneistetusta maataloudesta. Antti huolehti kotitilansa viljelymenetelmien uudistamisesta jo isänsä alaisena työskennellessään.